

Liturgia Sacra 11 (2005), nr 2, s. 413-416

KS. PIOTR PAWEŁ MANIURKA
Opole

SALVATOR MUNDI JOOSE VAN CLEVE W MUZEUM DIECEZJALNYM W OPOLU¹

W sztuce XV w. w Europie pojawił się nowy typ ikonograficzny przedstawień *Salvator Mundi*. Ukazuje on Chrystusa błogosławiącego wraz z krystaliczną kulą zawierającą świetliste odbicie okna. Pierwsze tego typu przedstawienie pojawiło się w tryptyku Rogera van der Weydena około 1450 r.² W centralnej części ołtarza widzimy Chrystusa, który emanuje swoją powagą, unosząc prawą rękę do błogosławieństwa. W lewej trzyma kulę zwieńczoną u góry małym krzyżykiem. Na kuli widać odbicie okna. Wokół głowy Chrystusa zapisana inskrypcja: *Ego sum panis divus qui de celo descendit* (J 6,51) identyfikuje Chrystusa jako Zbawiciela. Od połowy XV w. powstaje wiele tego typu wizerunków. Cechą charakterystyczną dla wszystkich jest zawsze w centrum ukazany Chrystus w półpostaci o oddalonym i wizjonerskim spojrzeniu oraz idealnych proporcjach twarzy. Prawą ręką błogosławi, a w lewej trzyma kulę z krzyżykiem u góry, na której odbija się okno z krajobrazem.

¹ Referat ten został wygłoszony przez autora artykułu na międzynarodowej konferencji naukowej Wrocław – Legnica 23–27 maja 2001 r. Na temat obrazu pisali: T. CHRZANOWSKI, M. KORNECKI, *Sztuka Śląska Opolskiego od średniowiecza do końca XIX-w.*, Kraków 1974, s. 128; T. CHRZANOWSKI (red.), *Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. V: Województwo opolskie, z. 11: Miasto i powiat opolski*, Warszawa 1968, s. 87, fol. 187; P.P. MANIURKA, *Z kolekcji Muzeum Diecezjalnego w Opolu „Salvator Mundi”*, Opole 1999, s. 221; I. PODSTAWA, *Obraz Jonesa van Cleve „Salvator Mundi” z Muzeum Diecezjalnego w Opolu*, Lublin 1994 (mps BKUL).

² A. LECHNER, *Das Christusbild der gotischen Kunst. Lexikon der christlichen Ikonographie*, t. I, Wien 1968, k. 423–425.

Obrazy *Salvator Mundi* najczęściej przedstawiają tylko samego Zbawiciela – Wcielonego Syna Bożego, są jednak obrazy, w których Chrystusowi towarzyszą inni święci lub wraz z Matką Bożą. Idealną formę obrazowi Zbawiciela z 1480 r., nadał Hans Memling, ukazując Chrystusa jako króla niebios w obłokach wśród grających aniołów. Obecnie obraz przechowywany jest w *Städtische Galerie* w Strasburgu, a drugi — podobny ze śpiewającymi aniołami z 1490 r. — w *Muséedes Beaux Arts* w Antwerpii³.

Wśród obrazów wyobrażających w półpostaci Chrystusa Salwatora, znamy także przedstawienia, kiedy Chrystus stoi, zachowując wszystkie inne cechy Chrystusa Salwatora (np. obraz Mistrza Brugijskiego z 1499 r. z *Johnson Collection* w Filadelfii). Dużą popularnością u artystów niderlandzkich, francuskich, duńskich i niemieckich cieszyły się, oprócz malarstwa tablicowego, wizerunki *Salvatora Mundi* także w grafice i iluminacjach książkowych w drugiej połowie XV w. Artyści hiszpańscy i włoscy natomiast wykształcili swoisty typ ikonograficzny tego wyobrażenia. W polskiej sztuce znamy kilka przykładów przedstawień *Salvator Mundi*: np. w *Ewangeliarzu* Piotra Tomickiego (I poł. XVI w.) oraz w *Antyfonarzu* Klemensa z Piotrkowa (pocz. XVI w.)⁴. Ponadto znane są dwa obrazy: jeden w Muzeum Diecezjalnym w Opolu i drugi w Muzeum Archidiecezjalnym w Katowicach — dzieła powstałego w szkole północno-saksońskiej w 1626 r., będącej pod wpływem sztuki niderlandzkiej⁵.

Obraz *Salvator Mundi* znajdujący się w Muzeum Diecezjalnym w Opolu namalowany został w I poł. XVI w. i jest dziełem niderlandzkiego artysty Joosa van der Berke, zwanego van Cleve. Artysta ten, obok Massysa, Gossaerta i Orleya, był najwybitniejszym przedstawicielem antwerpskiego malarstwa I poł. XVI w. Obrazy jego, pośród których tylko trzy były oznaczone monogramem JVAB, długo określane były jako dzieła anonimowego „Mistrza Śmierci Marii” — od obrazów znajdujących się w Koloni i Monachium, a przedstawiających śmierć Maryi. Joose van Cleve, pochodzący z pogranicza niemiecko-niderlandzkiego z księstwa Cleve, kształcił się w warsztacie Jana Joosta w Kalkarze. Razem z nim pracował przy wielkim ołtarzy św. Mikołaja w Kalkarze. W 1511 r. został przyjęty w Antwerpii do cechu malarzy. W twórczości z tego okresu widzimy wyraźne wpływy malarstwa brugijskiego. Pomiędzy rokiem 1528 a 1535 Joose van Cleve przebywał na dworze Franciszka I we Francji, gdzie zetknął się z dziełami Leonarda da Vinci, którego wpływ zaznaczył się w późniejszych dziełach⁶.

³ H. WEGNER, *Chrystus Król. Ikonografia*, EK 3, k. 330.

⁴ Zob. B. MIOŁOŃSKA, *Małopolskie malarstwo książkowe 1320–1540*, Warszawa 1993, s. 186–196.

⁵ Wiadomości na temat obrazu zostały uzyskane od ks. Henryka Pyki, dyrektora Muzeum Archidiecezjalnego w Katowicach; powstała praca magisterska autorstwa A. Niemczyk w 1996 r. na Wydziale Konserwacji Dziel Sztuki ASP w Krakowie.

⁶ Zob.: J. BIAŁOSTOCKI, *Sztuka cenniejsza niż złoto*, Warszawa 1966, s. 348; G. FEIST (red.), *Cleve Joos*, w: *Lexikon der Kunst*, t. I: A–F, Leipzig 1968, s. 257; WEGNER, *art. cyt.*, k. 329–330; A.M. HAMMACHER, R. VANDENBRANDE, *Il Libro d'Arte. Una enciclopedia illustrata di pittura, disegno e scultura*,

Pod koniec lat trzydziestych XX w. obraz odnaleziony został przez misjonarza o. Jurczyka na strychu kościoła w Ligocie Prószkowskiej. Mimo dotychczasowych starań historyków sztuki nie udało się ustalić, w jakich okolicznościach ten cenny obraz pojawił się na Śląsku.

Dokumenty inwentaryzacyjne parafii Proszków i jej filii, Ligoty Prószkowskiej, nie mówią nic o istnieniu takiego obrazu w parafii Proszków⁷, z której został przejęty do Kurii Biskupiej w Opolu przez bpa Franciszka Jopa — człowieka bardzo wrażliwego na sztukę⁸. W 1987 r. dzięki decyzji nowego ordynariusza, bpa Alfonsa Nossola, został on przekazany do nowo powstałego Muzeum Diecezjalnego w Opolu.

W 1938 r. bardzo zniszczony i przemalowany obraz poddano konserwacji. Przeprowadził ją Łukasz Mrzygłód⁹ — znany wówczas konserwator działający w Nysie. W spisie katalogowym dokonanych przez niego konserwacji widnieje także zapis o pracach przy interesującym nas obrazie *Salvator Mundi* oraz ciekawe zdjęcie dokumentacyjne przed konserwacją¹⁰. Łukasz Mrzygłód od 1932 r. prowadził pracownię konserwatorską w Nysie. Dzięki pracom konserwatorskim prowadzonych przez niego na interesującym nas obrazie odkrył, że w części twarzy Chrystusa były kilkakrotne przemalowania. Może dlatego taki obraz nie był obiektem szczególniejszego zainteresowania. Po ściągnięciu przemalówek przywrócono obiektowi utracone walory artystyczne i estetyczne. Teraz dopiero okazało się, jak piękny i cenny jest to obraz. Nasuwa się dlatego pytanie: Kiedy tak piękny obraz został zamalowany? Brak jednak jakichkolwiek źródeł archiwalnych nie pozwala nam na zadawalającą odpowiedź na to pytanie.

Prof. Adam Labuda z Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu w swoim artykule opublikowanym w „Biuletynie Historyków Sztuki” zwrócił uwagę na identyczny ikonograficznie obraz przechowywany w zbiorach paryskiego Luwru. Porównując te dwa wizerunki *Salvator Mundi* — z Luwru i Opolą — stwierdził, iż namalowane zostały przez tego samego niderlandzkiego malarza — Joose van Cleve¹¹.

Opolski obraz *Salvator Mundi* jest wizerunkiem o dużej wartości artystycznej. Stanowi cenny przykład sztuki niderlandzkiej przełomu gotyku i renesansu. Szlachetność rysów twarzy Chrystusa oraz łagodna kolorystyka przyciągają uwagę widza.

---

t. III, *Arte Fiamminga e Olandese*, New York brw, s. 34–35; X. PIWOCKI, *Dzieje sztuki w zarysie. Od wieków średnich do końca XVIII w.*, Warszawa 1977, s. 150–152.

⁷ Zob. H. LUTSCH, *Die Kunstdenkmäler des Reg.-Bezirks Oppeln. Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien*, t. IV: *Der Reg.-Bezirk Oppeln*, Breslau 1894, s. 242–243.

⁸ Zob. H.J. SOBECZKO, *W trosce o liturgiczne dziedzictwo. Życie i działalność duszpastersko-liturgiczna biskupa Franciszka Jopa (1897–1976)*, Opole 1986, s. 58–91.

⁹ E.B. KOWALCZYK, *Działalność konserwatorska Łukasza Mrzygłoda*, w: P. MRASS, J. SAKWERDA (red.), *Łukas Mrzygłód (1884–1952). Ein Oberschlesischer Maler und Restaurator. Górnśląski malarz i konserwator*, Ratingen–Hoesel 1996, s. 47–58.

¹⁰ *Tamże*, zob. il.: 78, 79, 80, 81.

¹¹ A. LABUDA, *Salvator Mundi w Ligocie Pruszkowskiej — dziełem warsztatu Joosa van Cleve*, BHS 39 (1977), s. 247–252.

Czas powstania obiektu dzięki analizie formalnej został umiejscowiony na okres między 1515 a 1540 r. Analizując twarz Chrystusa na obrazie z Muzeum Diecezjalnego w Opolu oraz ze zbiorów w Luwrze, można postawić pewną hipotezę, że *Salvator Mundi* z Opolia mógł powstać nieco wcześniej, aniżeli obraz z Luwru. Twarz Chrystusa w obrazie opolskim jest bardziej wysmukła, bardziej „gotyzująca” od paryskiej, która przyjmuje kształt twarzy bardziej okrągłej. Na uzyskanie właściwej odpowiedzi wydaje się być wskazane, aby dokonano na obydwu obrazach badań składu chemicznego pigmentów i spoiw oraz określenia podłoża interesujących nas zabytków.

Joose van Cleve ukazał na jednolitym tle Chrystusa w półpostaci o oddalonym i wizjonerskim spojrzeniu oraz idealnych proporcjach i delikatnie wymodelowanej twarzy. Prawa ręka Chrystusa uniesiona jest w geście błogosławieństwa, w lewej trzyma zwierciadlaną kulę świata zawierającą krajobraz oraz odbicie okna. Ta prostokątna plama światła tworząca odbicie okna na kryształowej kuli odnosi się do Jezusa Chrystusa jako tego, który odkupił świat za cenę męczeńskiej śmierci krzyżowej. Przedstawione na obrazie prawdziwe rysy tajemniczego Chrystusa—człowieka miały budzić trwogę i majestatyczność, potęgując dystans między Bogiem a człowiekiem, ale jednocześnie wyrażając bliskość, łączność, prostotę i spokój.

Omawiany *Salvator Mundi* jest typowym obrazem dewocyjnym. Od połowy XV w. powstaje wiele podobnych wizerunków o tym temacie ikonograficznym. Obrazy takie zamawiane były najczęściej do prywatnych kaplic i domów. Prawdopodobnie omawiany wizerunek *Salvator Mundi* pierwotnie mógł należeć do rodziny Prószkowskich, która przekazała go później miejscowemu kościołowi parafialnemu w Prószkowie. W związku z powyższym rodzi się kolejne pytanie: Dlaczego więc ten obraz odnaleziony i odkryty nie został w Prószkowie, lecz w kościele filialnym w Ligocie Prószkowskiej — i to jeszcze na strychu? Być może został przekazany do bliskiego, ale filialnego kościoła w Ligocie Prószkowskiej. Wobec wszystkich walorów artystycznych, jakie zawiera w sobie omawiany obraz, można postawić jeszcze wiele pytań.

Reasumując należy stwierdzić, iż eksponowany w Muzeum Diecezjalnym w Opolu obraz *Salvator Mundi* – Zbawiciel Świata, mimo pojawiających się wielu znaków zapytania, należy do cennych i nielicznych wizerunków tego typu ikonograficznego o proveniencji niderlandzkiej nie tylko na Śląsku, ale także w Polsce.